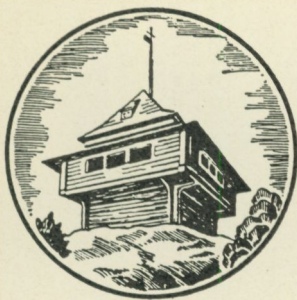

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1945**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1945

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM GÖSTA BERG SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Ryttarstaty, detalj av en vattenkanna av silver, som troligen tillverkats av Heinrich Mannlich i Augsburg. Kannan överlämnades 1699 av Karl XII till Peter den store av Ryssland genom Johan Bergenhjelts ambassad. Den utgör en gåva av Samfundet Nordiska museets vänner och avbildas här som en tacksam erinran om Samfundets stora insatser till museets främjande under mer än ett kvartsekel. Nordiska museet 188,050. Foto Märta Claréus.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1945

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

LAPSKA KULTURRESTER

NÅGRA INTRYCK OCH ERFARENHETER FRÅN
NORDISKA MUSEETS LAPPMARKSINVENTERING 1943

av Ernst Manker

I nventeringen av den lapska kulturen började inte i går. När Magnus Gabriel De la Gardie under lapparnas kristnande ålade lappmarksprästerna och missionärerna att uppteckna allt vad de kunde få veta om lapparnas gamla livsföring, seder och tro, så satte han i gång en inventering, som givit oss några av våra allra bästa äldre källor för lapsk kulturforskning. Och alla de resenärer, forskare och museimän, som i anteckningar eller föremålssamlingar hemfört lapskt material, ha medverkat i en under århundradena fortgående inventering. Vi som nu ligga ute äro alltså inga pionjärer; vi ha bara att fortsätta.

Men mycket i det tidigare forskningsarbetet har varit tämligen tillfälligt och slumpartat. Så kommer det väl även att förbli; sällan ges det medel till fullföljandet av en stort upplagd generalplan, man får i stället hugga tillfällena i flykten. Men vi, som nu äro ute i sista stund och ofta se forskningsobjekten ryckas undan oss eller endast finna spillror, där det tidigare funnits något helt, känna kanske starkare än våra äldre kolleger behovet av en allmän och omfattande arbetsplan.

Länge har man väl ansett sig vara ute på sista föret. Lapparnas döende kultur är en gammal visa. Men än är det dock inte slut. En gammal kultur har djupa rötter. Detta gäller även en så pass primitiv och speciell kultur som den lapska nomadkulturen. Visst får den ge med sig inför den anstormande moderna civilisationen, men den är seg. Och därför kunna vi än i dag med penna, kamera och andra verktyg hämta värdefulla rester, där enligt äldre forskares spådomar nu alls intet skulle vara kvar.

Så skedde ock under den fältinventering, som Nordiska museets lapska avdelning genomförde 1943. Tack vare ett anslag från Luossavaara-Kiirunavaara A.-B. kunde en arbetsplan på bredare bas läggas upp, och med biträde av ett flertal forskare och tekniska medhjälpare blev det mig förunnat att genomresa lappmarkerna från Idre i Dalarna till Könkämä i Karesuando. Självständiga arbetsuppgifter utfördes härunder i Pite och Lycksele lappmarker av fil. kand. Bo Wickman, i Jokkmokk av fil. stud. Sten Sture Paterson och i Frostvikens lappbyar i Jämtland av Etnologiska undersökningens beprövade medarbetare f. folkskolläraren Levi Johansson. Tillsammans lyckades vi hemföra ett rikt etnografiskt material, och även om upplösningen av lapparnas gamla kultur på sina håll kunde verka beklämmande, så hade vi ändå glädjen konstatera, att det fanns mer än vad vi förmådde tillvarata. Inventeringen kan alltså fortgå.

I det följande skall jag lämna några stickprov ur inventeringens material. Särskild uppmärksamhet ägnades lapparnas visten och byggnadsformer. Det var också hög tid på många håll; omläggningen i lapparnas livsföring har gjort sig starkt gällande på detta område. De gamla höst- och vårvistena försvinna, och i stället för de verkligt nomadiserande renskötarnas små, vandrande sommarvisten i fjällen med ett par tältkåtor resta än här och än där, flyktiga som den renhjord familjerna följa, komma stora fasta sommarvisten, storvisten, med torvkåtor eller moderniserade hyddor och hus i något dalstråk långt från den betande hjorden. Såvida man alls har något viste i nomadmening och inte i stället sitter på gård och grund som bonde och endast vid vissa tider eller tillfällen skickar ut sina pojkar och drängar som renskötare.

Den gamla vistekulturen har numera någon större livskraft endast i Jokkmokks fjällappbyar, Jukkasjärvis nordligaste lappby och Karesuandos båda lappbyar. För övrigt har den som levande kultur endast en mycket sporadisk förekomst, och oftast får man studera den som en historisk företeelse på öde visteplatser, där endast eldstädernas stenringar eller hopsjunkna

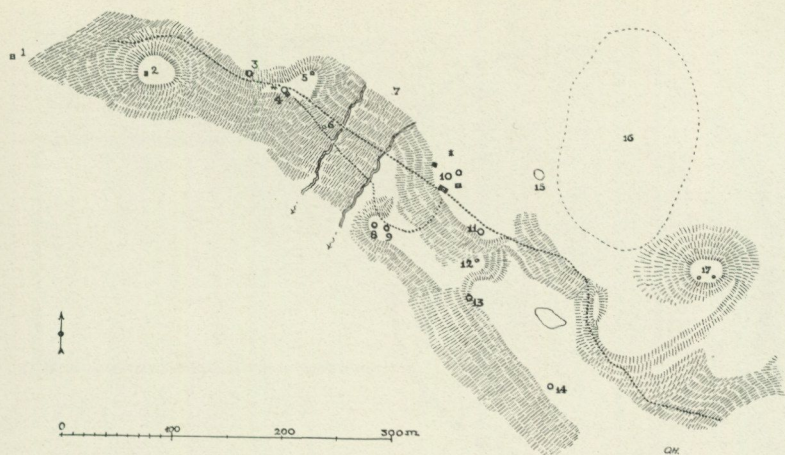

Bild 1. Planskiss av idrelapparnas gamla höst- och vårviste i Slagufjället, Dalarna.

torvkåtor och förfallna förrådsbyggnader vittna om livet en gång. Kåtaplatsens och renvallens yppiga örtvegetation är ett vittnesbörd av samma slag som de nu epokgörande fosfatproven — det fastslår, att på platsen funnits människor och djur. Där- om talar också den känsla av gammal kultur man ovillkorligt förnimmer även på den visteplats, där just inga påtagliga rester längre finnas kvar.

Ett typiskt sommarviste av sydlapsk typ undersöktes vid Hävlingskällorna i Idre. Hit hade, lapparna veterligt, den flytt- bara tältkåtan aldrig kommit; traditionen visste endast om den torvtäckta bågstångskåtan av den tältlika typen (se nedan) jämte primitiva klykstångskonstruktioner. Här funno vi fyra kåtor av nämnda typ, tre ännu stående, den fjärde platt ner- sjunken på marken, ingen längre regelbundet bebodd; en hade övertagits av Svenska turistföreningen, en stod med träskelettet lysande genom torven och endast en beboddes då och då av den siste infödde idrelappen, Olof Andersson, som inte längre id- kade egen renskötsel men hade lappväsendets uppdrag att öva tillsyn över de norska renar, som kommo in över gränsen. Den

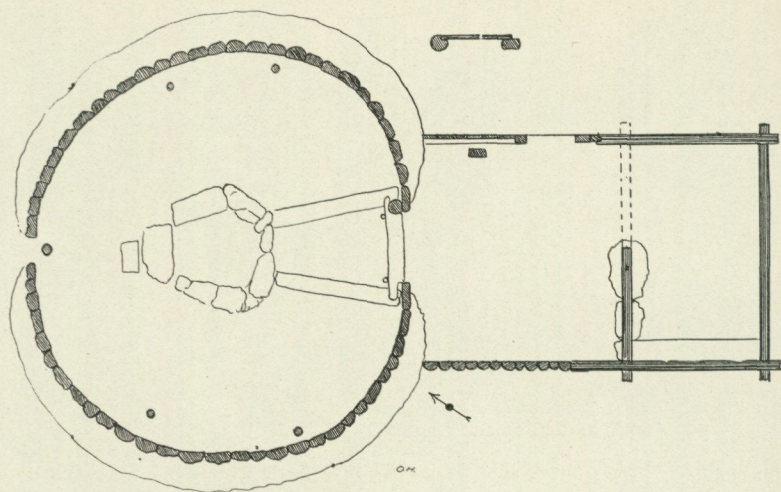

Bild 2. Plan av torvkåta med timrad tillbyggnad i Slagufjällets viste (nr 4 på bild 1, jämför bild 8).

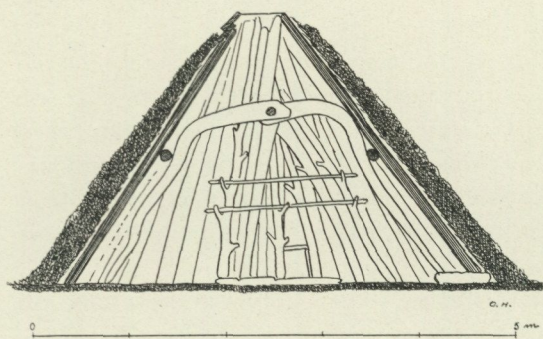

Bild 3. Tvärsektion av själva kåtan med sikt mot bakväggen; bågstångskåta av tälttyp, sydlig form (jämför bild 4).

från Jämtland inflyttade familj, som nu svarade för renskötelsen i Idre och hade hus och gård i Hällsjön, hade för sommarrenskötelsen en nybyggd torvkåta vid Grövelsjön — märkligt nog ej moderniserad utan av äkta gammal bågstångstyp. Vistetraditionen vid Hävlingskällorna syntes sålunda komma att ta slut med Olof Anderssons kåta, men talrika äldre tomter, spridda utmed sluttningen mot Hävlingen, vittnade jämte en gammal renvall med ett förfallet palissadstängsel om både dess omfattning och avsevärda ålder.

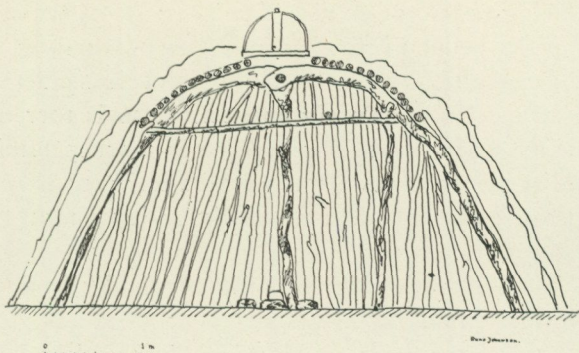

Bild 4. Tvärsektion med sikt mot baksidan av torvkåta i Sitojaure, Jokkmokk, uppförd efter karesuandolapsk förebild. Denna bågstångskåta av gammletyp visar den nordliga formen av torvkåta, jämför bild 3.

På samma sätt förhöll det sig med vistet i Slagufjället, idrelapparnas gamla höst- och vårviste och som sådant lappbyns huvudviste. Som bekant har höst- och vårvistet varit den enda någorlunda fasta punkten under de nomadiserande lapparnas årliga kretslopp, och här i Slagufjället hade dess stationära karaktär slutligen förstärkts med en timrad stuga, uppförd av framlidne huvudmannen för lappbyn Jonas Persson. Men denna stuga stod nu förfallen och öde, och efter vistet's kåtor var inte stort mer än tomterna kvar, med undantag av Olof Anderssons, som även här fortfarande var beboelig.

Vistekulturen är sålunda slut i vår sydligaste lappby, och det kan ha sitt intresse att av resterna se, hur t. ex. höst- och vårvistet i Slagufjället var beskaffat. Det sträckte sig till en längd av ca 500 m utmed Slagufjällets sydvästra sluttning mot sjön Töfsingen, nedanför barrskogsgränsen och ca 600 m från sjön. Som ses av planskissen, bild 1, lågo kåtaplatserna utströdda längs en stig, som åt ena hållet gick till Hävlingskällorna och åt det andra till övre Hagadalen; avståndet till dessa båda ställen var resp. 7 och 12 km. Visteplatsen bildade i viss mån en terrass eller rättare ett antal smärre terrasser i sluttningen, vilken nedanför vistet stupade brant, ovanför mer långsamt.

Kring vistet var en gles blandskog av övervägande tall, gran och björk; nedåt övergick denna i en tät urskog, uppåt i ett fjällbjörksbälte, som snart avtog mot kalfjället. Ovanför vistets östra del utbredde sig en jämförelsevis torr och fast myr, använd som renvall, för övrigt var marken tämligen stenbunden. Mitt igenom vistet runno två bäckar med nästan parallellt lopp. Från platsen hade man utsikt söderut mot fjället Störvätteshåga.

Vistet omfattade följande byggnader, tomter eller annat av intresse, bild 1:

1. Rester efter en knuttimrad förrådsbod, som stått på två rotfasta stolpar (avsågade trädstammar), en lös stolpe och en hög sten.

2. En mindre, knuttimrad förrådsbod med en kullfallen fura som syll under bakre gaveln och stenar under de främre knutarna.

3. Tomt efter skolkåta. Kateketskola hölls här åren 1903—1916.

4. Olof Anderssons kåta, 1917 försedd med en tillbyggnad omfattande förstuga och förrådsbod (bild 2, 3, 8). Själva kåtan av gammal typ med bågstångskonstruktion, förrådsboden knuttimrad och förstugan — rummet emellan förrådsboden och kåtan — av resta stockhalvor under ett med förrådsboden gemensamt tak. Både kåtan och tillbyggnaden torvtäckta. Nära kåtan en "balka", en stång för vädring av kläder m. m., vilande på en klykstångskoppling i ena änden och en grenklyka i den andra. Framför kåtan en rad giststörar. Före nuvarande ägaren beboddes kåtan av en familj Fjällgren.

5. Rester efter en tjärdal.

6. Kallkälla, där folket väster om bäckarna hämtat sitt vatten.

7. Två bäckar, där man hade sina bykplatser. Över bäckarna spänger av två bredvid varandra lagda skradda stockar.

8. Tomt efter torvkåta, bebodd av två familjer, Jonsson och Fjällner; 1907 flyttad till punkt 9.

9. Tomt efter torvkåta, ditflyttad från punkt 8.

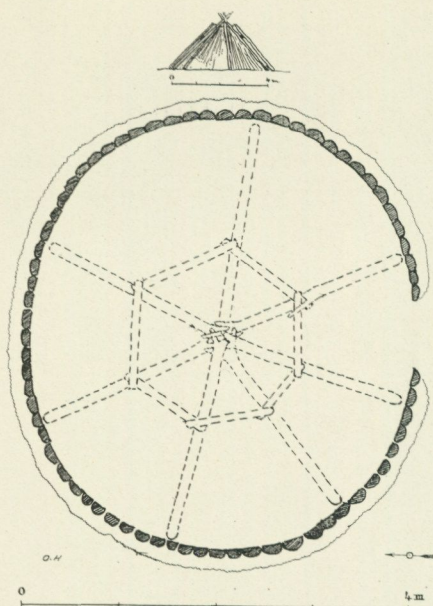

Bild 5. Torvkåta av klykstångs-konstruktion i Tandsjövistet, Tännäs lappby i Härjedalen.

10. Jonas Perssons stuga jämte kåtatomt, förrådsbod, fähus och rester av en förrådslave; öde sedan ägarens död 1940. Stugan knuttimrad, omfattande endast ett rum men på ena gaveln förlängd med ett skjul av resvirke till samma höjd som stugan och under gemensamt tak. Vid ena hörnet i stugan en igensatt gödselglugg, som vittnade om att man haft ko inne i stugan. Fähuset och förrådsboden ytterligt primitivt uppförda torvkåtaliknande byggnader med rotfasta trädstammar och båg-stänger ingående i konstruktionen.

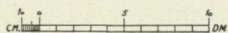
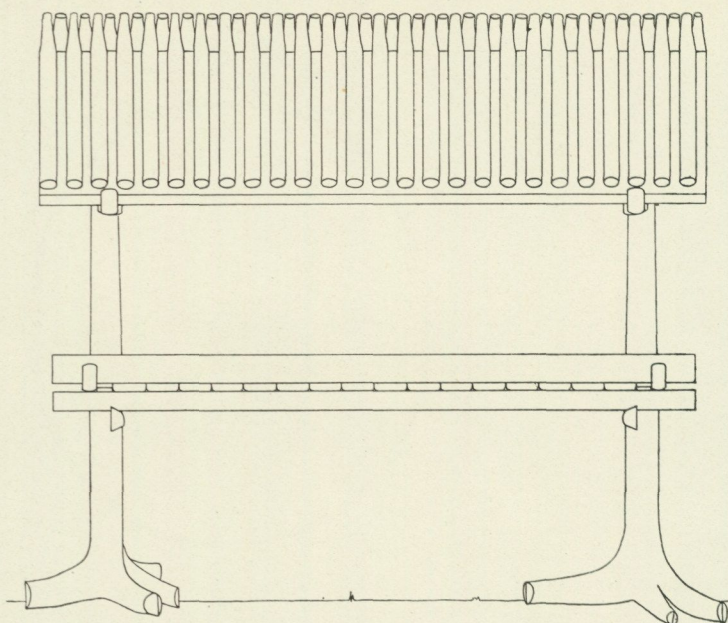
11. Förfallen torvkåta av bågstångstyp, bebodd av Jonas Perssons måg Jon Jonasson, 1937 flyttad till Tossåsens lappby i Jämtland, sedan hans och svärfaderns renar på länsstyrelsens föranstaltande tidigare förflyttats dit.

12. Kallkälla, där folket öster om bäckarna hämtat sitt vatten.

13. Tomt efter en torvkåta, bebodd av en familj Mårtensson.

14. Spår efter en äldre kåtaplats.

15. Torvtag för kåtatackning.

BENGT NORSANDER.

Bild 6. Luöpte, kombinerad förrådslave och torkställning med tak, i Fjällbonäs, Östra Kikkejaure skogslappby i Arvidsjaurs socken.

16. Öppen renvall, en till större delen torr och fast myr, långsamt sluttande mot söder.

17. Rester av två tjärdalar.

Svensk allmogekultur hade ju här gjort sitt insteg med bl. a. hustimring och kreatursskötsel, men det genuint lapska var dock rätt väl bevarat genom vistets anläggning, renvallen, kåtorna och vissa förrådsbyggnader. Halvannan kilometer nordväst om vistet, vid en bäck som från Slagufjället rinner till Töfsingen, hade även enligt Olof Andersson stått en njalla, den lapska köttboden på en enda hög stolpe.

Kåtorna i vistet hade alla varit av den sydliga variant av bågstängstypen som utmärkes av ett mellan golvet och rököpp-

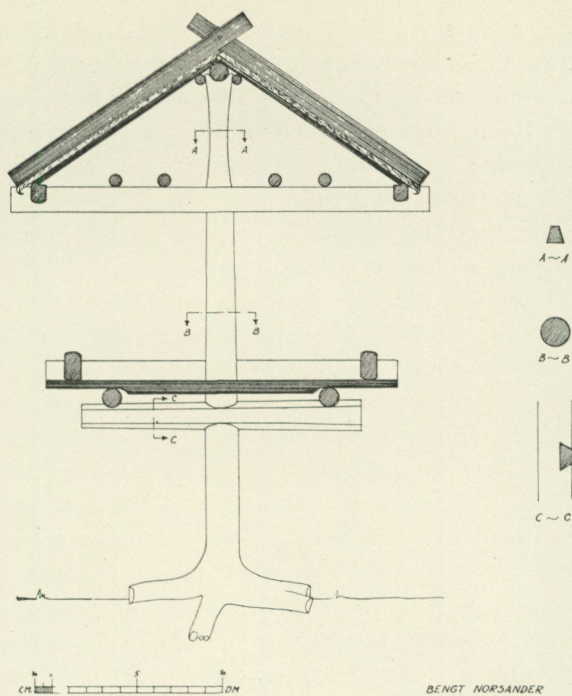

Bild 7. Tvärsektion
av luöpten bild 6.
En numera sällsynt
byggnadsform.

ningen obrutet väggtimmer — en helt konisk, tältliknande form, bild 3 — och sålunda skiljer sig från den nordliga, kupolformiga variant av samma grundprincip, som är känd från den norsk-lapska "gammen" och med kautokeino- och karesuandolapparna blivit spridd även söderut genom de svenska lappmarkerna, bild 4.

En kätatyp av annan och primitivare konstruktionsprincip funno vi i Tandsjövistet i Tännäs lappby liksom även på andra ställen i Härjedalen och Jämtland. Ett antal av vanligen sex klykstörar hade lutats mot varandra och sammankopplats i klykorna, och mot denna stomme låg väggtimret i övrigt, täckt som vanligt med näver och torv, bild 5.

Liksom bågstångsprincipen är denna klykstångsprincip i olika

varianter spridd över samtliga våra lappmarker och tillämpad i både tält- och torvkåtor. I torvkåtan har den dock blivit alltmer sällsynt, medan den trots sin primitivitet synes ha större livskraft i tältkåtan — vanligen med tre klykstänger. Där man upphört med det gamla nomadiserandet, med familjen och kåtan helt nära hjorden, har man också lagt bort den ambulerande kåtan med bågstångskonstruktion; man tar endast med sig tältduken och sveper denna över en klykstångsställning, som får stå kvar på platsen från gång till annan eller lätt hugges där det finns skog — om man nu överhuvud taget har kåta och inte i stället moderniserad torvhydda eller stuga i ett fast storviste och vid renskötseln ett turisttält på ryggen.

Den allmänt kända flyttbara tältkåtan med bågstångsstomme, det mest utmärkande för lapparnas nomadiserande tillvaro, synes snart vara ett minne blott. Man måste nu resa ända till Pite lappmark för att få se en sådan kåta i bruk. Här och ännu mer i det inre av Jokkmokk, bild 10, föres den ännu med på flyttningsrajder som förr. Men längre norrut är den praktiskt taget försvunnen, tills man kommit långt upp i Torne lappmark. Här hade vi dock glädjen att i ett viste i Lainiovuoma lappby räkna nio sådana kåtor; fler fanns det på andra ställen och i ett viste i Saarivuoma ett helt tjugotal. Det är också endast i dessa båda väglösa lappbyar samt i Tuorpon och Sirkas i Jokkmokk, där flyttningslederna gå genom Sareks fjällvärld, som denna kåtatyp synes ha någon större livslängd kvar. I vår nordligaste lappby, Könkämä, vars område sträcker sig uppefter gränsälven till treikersröset (med rätt till sommarbete på norska sidan), hade den ännu ej färdigbyggda finska landsvägen längs älven redan visat sin omgestaltande verkan. De svenska lapparna flyttade till stor del på vägbyggets lastbilar, och uppe i det stora sommarvistet i Rauskasvuoma hade alla klykstångskåtor, ingen den flyttbara bågstångskåtan — även om man på andra platser och andra tider på året ännu hade den i bruk.

En byggnadstyp, som under inventeringen ägnades särskild uppmärksamhet, var lapparnas njalla, den enstolpiga köttboden. I Fataburen 1936 har jag i korthet behandlat den, och därvid

avbildades exemplaret på Skansen. Denna njalla är emellertid till bjälkkonstruktionen så egenartad, att en lapsk forskare vid ett besök betvivlade dess äkthet. Bjälklaget under den lilla byggnaden består nämligen av endast två stockar lagda i kors och med stolpens tapp mitt i korsningspunkten, under det att den från olika håll kända njallan alltid har en huvudbjälke med två tvärbjälkar utåt ändarna och stolpen intappad mitt i huvudbjälken.

Något annat exemplar av denna typ var mig icke bekant, ej heller något fullt säkert belägg ur tradition och litteratur. Skansens njalla hemfördes 1891 från Muorjevare i Gällivare socken av Hugo Samzelius, och även om man inte gärna ville tro, att denne aktade samlare på något sätt blivit bedragen, så var det dock med glädje vi nu under inventeringen påträffade en gammal njalla med alldeles samma bjälkkonstruktion. Det var vid ett övergivet viste vid Mikajokk, söder om Sitojaure i Jokkmokk, bild 12, ett viste som tillhört släkten Kallok.

Sitojaureområdet har även sin egen njallatyp, vanlig i höst- och vårvistena här kring sjön och härifrån spridd uppåt sommarlandet Padjelanta. Denna typ eller rättare variant har två parallella huvudbjälkar tätt intill varandra och en stolpe under vardera, bild 13. För övrigt är den byggd på vanligt vis. Tydligt är, att den är stabilare än en vanlig enstolpig njalla och att den får betraktas som en mer utvecklad form. Här ha vi en lokal företeelse, som säkert skulle fått större spridning, om inte tiden för hela denna byggnadstyp varit ute.

Bland fynden i övrigt var en flotte vid sjön Rogen i Tännäs lappby i Härjedalen av visst intresse. Behovet av en tillfällig farkost att ta sig över ett vattendrag med har givetvis ofta inställt sig för lapparna under deras vandringar. Väl har man skaffat båtar även till mycket avlägsna fjällvatten, och det tidigare bruket av små lätta sydda båtar, som man kunde ta på ryggen mellan vattendragen, är ju väl känt. Men att ha en båt tillhands överallt, där man plötsligt kunde stå inför ett icke vadbart vatten eller behövde pröva sin fiskelycka, var näppeligen möjligt. Då gällde det — om man ej befann sig ovan träd-

gränsen — att slå ihop en flotte av några trädstammar, helst av torrakor. Detta har förekommit så allmänt i lappmarkerna, att en rätt enhetlig flottetyp uppstått.

I sin primitivaste form synes denna flotte ha bestått av ett antal avkvistade stockar, lagda intill varandra och sammanbundna med vidjor, måhända även med en eller ett par påbundna tvärslåar för att hålla stockarna i ordning. En flotte om fem sådana helt obearbetade stockar finns i Nordiska museet, och jag har själv på ett par skilda håll i lappmarken sett en sådan primitiv flotte i bruk.

Där man haft tillfälle att göra en varaktigare flotte, som man ansett sig få användning för vid fler tillfällen, har man förenat stockarna medelst ett par tvärslåar *g e n o m* stockarna, trädde genom huggna hål. Dylå ha påträffats på mycket skilda håll. En annan, ännu mer avancerad form beskrevs i Samefolkets egen tidning 1943 av den lapske läraren och forskaren Carl Johansson från Arjeplog; i denna variant voro endast två huvudstockar genomborrade av tvärslåarna, medan några tunna träribbor medelst vidjor voro bundna ovanpå tvärslåarna mellan stockarna. Denna flotte verkar välarbetad, lätt och behändig men kan knappast ha haft samma bärkraft som en flotte av enbart massiva stockar.

Flotten vid Rogen, bild 22, som låg till hälften nedsjunken i gyttnan i en starrbevuxen vik i sjöns sydöstra ände, bestod av sex någorlunda jämntjocka oskrädda furustockar, vid ena änden på vanligt sätt trädde på en tvärslå men vid den andra sammanhållna av en ovanpå lagd och endast helt litet infälld stockhalva, som fasthölls av kilformiga träpluggar. Dessa genomborrade ej tvärslån utan voro inslagna så, ett par i varje stock, att de lutade inåt över tvärslån i motsvarande hak i dess kanter. Konstruktionen kan förefalla invecklad men har tydligen krävt mindre arbete än den genomgående tvärslån med de noggrant huggna hålen i alla stockarna. Ett långsgående yx-

Bild 8. Torvkåta med timrad tillbyggnad i Slagufjällets viste (nr 4 på bild 1). Samtliga fotografier i uppsatsen tagna av förf. med undantag av bild 18.

Bild 9. Viste med torvkåta och källare i Kroktjärnvallen, Tossåsens lappby i Jämtland. Kåtan av klykstångskonstruktion.

Bild 10. Tältkåta av bågstångstyp vid Sitojaure, Sirkas lappby i Jokkmokks socken. Kåtan inköpt för Nordiska museet.

Bild 11. Duktäckt luovve, förrådsställning, i ett sommarviste i Saarivuoma lappby. Jukkasjärvi socken.

Bild 12 och 13. Njallatyper vid Sitojaure i Sirkas lappby.

Bild 16. Ung jokkmokklapp i den gamla toppmössan, som nu kommit ur bruk.

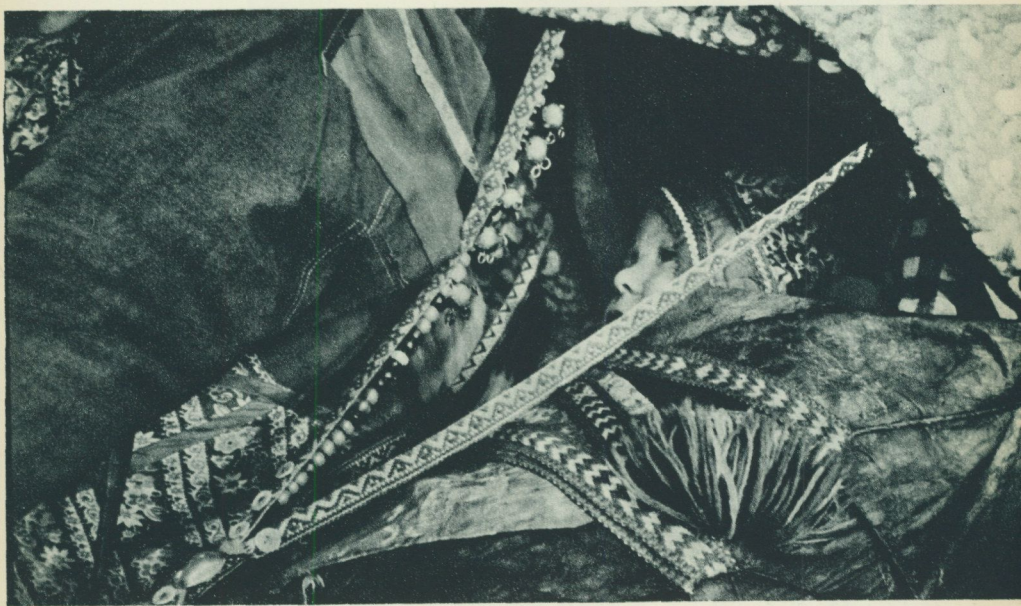

Bild 17. Vaggans glittrande silversmycken förströ barnet men äro också sedan gammalt ett skydd mot onda makter. Vaggan buren i ett band över moderns axel. Keinovuopio i Könkämä lappby, Karesuando socken.

Bild 18. Karesuandolappar omkring 1890. Jämför bild 19, särskilt beträffande männens mösstofsar. Foto T. Høegh, Tromsø.

Bild 19. Fästfolk i karesuandodräkt av i dag. Observera mannens mösstofs.

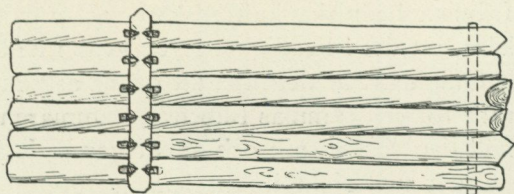
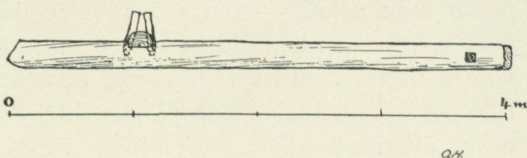

Bild 22. Flotte vid
sjön Rogen i Här-
jedalen.

hugg har gjorts i stocken för tråkilen, och denna har snabbt slagits i.

Om denna variant av den vanliga typen endast är en lokal och tillfällig företeelse, ett exempel på en praktisk människas påhittighet, eller en utbredd och traditionell form återstår att se. Tills vidare synes den icke vara känd från annat håll.

Ett annat föremålsfynd, som vi stannade inför, var en ask i Ratukkavaara i Gällivare skogslappby, bild 14. Här var traditionen alltifrån trolltrummans tid påtaglig. Asken var långsträckt oval, en aning päronformig som stundom lapptrumman, och sidan var svept och sammanskarvad medelst igjutna tennitar alldeles som den svepta ramtrumman. Runt utsidan var den också rikt utsirad med en ristad dekor, vari man urskilde element både från trumkroppens ornamentik och trumskinnets symboliska figurer. Bland figurerna upptäcktes det likaledes inristade årtalet 1744. Vid den tiden ansågs nog lapparnas

Bild 20. Även renskötseln moderniseras, men ännu användes den gamla kastsnaran såsom ett outhärligt redskap. Scen från en renhage i Könkämä lappby, Karesuando socken.

Bild 21. Regelbunden daglig mjölkning förekommer numera endast på ett par håll hos de nordligaste skogslapparna. Hos fjälllapparna mjölkas renarna bara tillfälligtvis vid renskillingarna — som på denna bild från Könkämä.

främsta hedniska kultredskap vara utrotat, medan det nu är känt, att det i hemlighet levde kvar rätt länge på sina håll.

Otänkbart är det inte, att denna ask använts som förvaringsrum för en trummas tillbehör, hammaren och visaren, nu innehöll den rostig spik och annat gammalt järnskrot.

Intet materiellt kulturelement företer väl en snabbare livsprocess än klädedräkten. Detta gäller inte bara våra dagars mode utan också — om ock mindre dagsländemässigt — en folkdräkt. Även lappdräkten har levat, tagit emot impulser, utvecklats, grenat ut sig i en mängd olika former, slagit ut i blom till överdrift och slutligen på sina håll dött ut. Snart finns det också överhuvud bara rester kvar, ett plagg här och ett annat där.

Kvinnomössan synes vara det mest seglivade av lapparnas gamla klädespersedlar; den finner man ännu i dess många lokala varianter i alla våra lappmarker. Mest sällsynt har den gamla gällivaremössan blivit, som slagits ut av jukkasjärvimössan. Här kan man för övrigt göra den iakttagelsen rörande dräkten överlag, att man antingen — som på många andra håll — kapitulerar för det svenska dräktskicket eller också hävdar den lapska nationaliteten genom att byta ut sin blygsammare — men stilfulla — sockendräkt mot nordlapparnas och närmast jukkasjärvilapparnas mer färgstarka, överdådiga dräkt.

Bland de manliga plaggen leva mössan och kolten ännu ett sporadiskt liv i Härjedalen och Jämtland, kolten men knappast längre mössan bland de infödda lapparna i Västerbottens och Pite lappmarker ävensom i Jokkmokks socken. I Jokkmokk, där man för övrigt jämförelsevis segt håller fast vid det gamla, finns numera endast någon enstaka mansmössa av gamla modellen i bruk, bild 16; lappmössan har här alldeles slagits ut av svenskarnas filthatt, keps eller skidmössa. Detta gäller det levande, dagliga bruket; i förrådsbodarna hänger ännu mångestädes åtskilligt av den gamla dräkten för att i bästa fall komma på vid kyrkhelg och familjehögtider.

För dagligt bruk har numera endast den nordlapska — karesuando- och jukkasjärvilapska — dräkten en större livskraft.

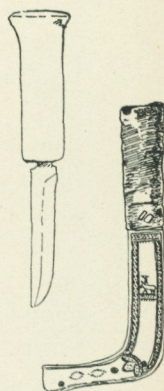
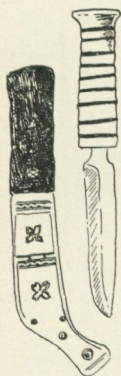
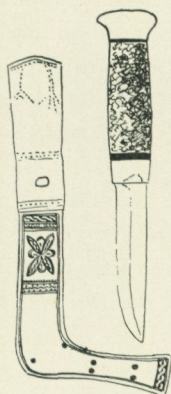
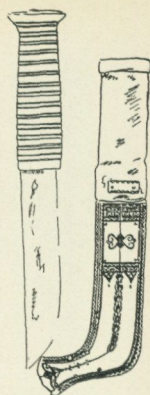
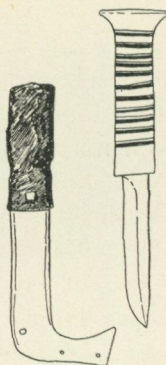
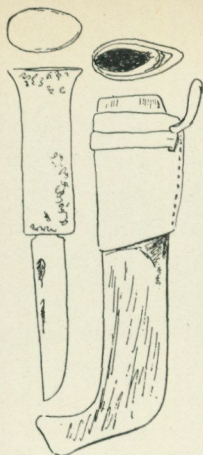
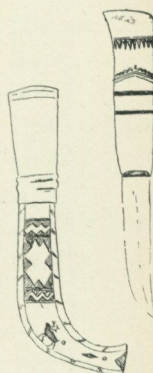

Bild 23—29. Slidkniven är lappens nödvändigaste verktyg och torde inte komma att läggas bort så länge ett kalvöra märkes, ett redskap slöjdas eller en matbit skäres. Men till modell, material och dekor undergår den samma livsprocess som andra kulturelement: nytt undanskjuter gammalt. Här ses några nordliga former, ritade under inventeringen. Bild 23. Lainiovuoma; skaft och slida av trä. Bild 24—25. Saari-
vuoma, skaft av renhorn med inlagda skikt av näver, läder och aluminium, slida av renhorn. Bild 26—28. Talma; skaft av renhorn, masur, näver och läder (26), renhorn och näver (27), trä (28), slida av renhorn. Bild 29. Gällivare skogslappby; skaft av renhorn med två inlagda skikt av näver, slida av renhorn. På samtliga slidor en läderholk upptill.
— Teckningar av Runo Johanson.

Med den av statsmakterna ordnade dislokationen för renbetets skull har också denna dräkt spritts långt söderut, ända till Vilhelmina socken. Det är sålunda den som nu ger färg åt våra lappmarker. Men även nordlapparna ha börjat byta ut kolten mot kavaj eller blåställ, så denna till både snittet och färgerna överdådiga nordlapska dräkt, sådan man nu finner den, får nog betraktas som ett sista uppflammande av den lapska folkdräkten överhuvud — höstfärgerna före lövskrudens slut.

Alldeles som dessa nordlappar, med Kautokeino som egentligt expansionscentrum, spritt sig och invaderat andra områden med nästan explosiv kraft, har också deras dräkt utvecklats med rätt våldsamt styrka. Hos en gammal lappgumma på Victoriahemmet i Karesuando fann jag ett fotografi av en grupp könkämälappar på nittioalet, bild 18. Dräkterna verkade förbluffande enkla och sobra mot våra dagars karesuandodräkt, liknade mer den nu nästan försvunna gällivaredräkten. I mansmössans topp fanns endast en liten tillstymmelse till tofs. Nu har den rödflammande tofsen ofta blivit större än hela huvudet, bild 19, och i regnväder så tung, att man knappast kan hålla huvudet upprikt. Det var från början en liten prydnad, som undan för undan växte; mammorna ville se sina pojkar, fästmörna sina fästmän och hustrurna sina äkta män finare än andra. På mindre än en mansålder har mössan blivit så fantastiskt grann, att den är hart när oduglig i praktiskt bruk. En liten prydnadsdetalj har växt så elefantiasmässigt, att den tar död på hela plagget. Och därför ser man nu i en renhage även i Könkämä snart fler filthattar och kepsar än de granna tofsmössorna.

Från språkmannahåll har man med all rätt framhållit, hur brådskande det nu är med språkliga och folkloristiska uppteckningar bland lapparna, ett insamlingsarbete på den andliga kulturens område, om det ej skall bli för sent. Jag tror mig kunna hävda, att detta gäller i ännu högre grad på den materiella kulturens fält. Språket och traditionen dör i värsta fall med de gamle, med generationerna, de materiella kulturelementen kunna försvinna och dö ut mitt under en levande generation.